

Zgodnjekršćanske najdbe z Vipote nad Pečovnikom

Slavko CIGLENEČKI

Izvleček

Leta 1993 so na poznoantični višinski utrdbi Vipota nad Pečovnikom odkrili dva kristograma, bronasto lamelo v obliki delfina, del lista svečnika in nekaj manjših bronastih fragmentov. Glede na bližino rimske Celeje in velikost predmetov avtor domneva, da so bili le-ti prineseni iz celejanske cerkve. Predmeti so najverjetneje del opreme notranjščine celejanske cerkve, ki je bila opuščena nekje v prvi polovici 5. st. in gradivo takrat prineseno v zatočišče na bližnji, naravno odlično zavarovani Vipoti. Predmeti po analogijah sodijo v drugo polovico 4. st., najverjetneje pa na njen konec.

Na Vipoti, strmem in visokem hribu nad Savinjo, približno 3 km južno od Celja, smo leta 1984 s sondažnimi raziskovanji potrdili obstoj poznoantične naselbine, v kateri naj bi zavetje poiskali zadnji prebivalci Celeje (Ciglenečki, Pirkmajer 1987, 217 ss). Sonde so bile razmeroma majhne, zato izčrpnih podatkov o značaju naselbine ni bilo mogoče dobiti. Pojasniti je bilo mogoče deloma časovni okvir trajanja naselbine, ugotovili pa smo tudi sledove lesenih stavb in na vrhu ozkega grebena neko v skalo vsekano zidano arhitekturo. Vsekakor se nam je pri opisu rezultatov zdelo pomembno poudariti pribežališčni značaj postojanke.

Pred nedavnim so bile na hribu pridobljene pomembne najdbe, ki bistveno dopolnjujejo podobo življenja na celjskem območju, pa tudi širše, v času zatona antike.*

* Najdbe je našel Tomi Drčar dne 14. februarja 1993 z iskalcem kovin pri pregledu južnega pobočja v utrdbi in o tem takoj obvestil Inštitut za arheologijo ZRC SAZU. Dne 20. februarja 1993 smo skupaj s strokovnjaki iz Pokrajinskega muzeja Celje organizirali sistematični pregled najdišča in v geodetski posnetek vnesli natančna mesta odkritih predmetov. Predmeti so večidel ležali v globini 10–15 cm, le kristogram in del verige pod njim v globini 30 cm. Ker obstaja možnost, da so nekateri predmeti ali delci predmetov še globlje v zemlji, bi bilo potrebno v prihodnosti sistematično izkopati del tega pobočja.

** Konservacijo najdb so opravili v Pokrajinskem muzeju Celje, narisala jih je D. Lunder Knific, fotografiral I. Lapajne.

Abstract

Two christograms, a bronze lamella in the form of a dolphin, part of a candelabra leaf and some small bronze fragments were found in 1993 on the Late Roman upland fortified site of Vipota above Pečovnik. The author suggests that they were brought there from a church in Celje, due to the proximity of Roman Celje and the size of the artefacts. The artefacts in all probability were part of the internal furnishing of a church in Celje, that was abandoned sometime in the first half of the 5th Century. The material was taken at that time to a nearby refugium, the naturally well protected Vipota. The artefacts are dated on the basis of analogy to the second half or most likely the end of the 4th Century.

KATALOG NAJDB**

1. V celoti ohranjen bronast kristogram premera 25,5 cm z dvema ušescema za pritrjevanje verige (sl. 1). Bronasti obroč je obrobjen z majhnimi, do 0,9 cm širokimi kroglastimi izboklinami in širok 2,7 cm. V sredi kristograma sta črki alfa in omega. Na stičišču krakov črk X in P je luknja s premerom 2 cm. Ob robu so bili na šestih mestih izvrtani pari majhnih luknjic s premerom 3 mm. Na teh mestih oziroma neposredno za njimi so bile sicer kroglaste izbokline na robu v širini 2,5 do 3 cm izdelane plosko in ne plastično ter simetrično razvrščene. Nedvomno so bile tu nameščene prečke (najverjetneje iz organskega materiala) (glej sl. 2). Zanimivo pri tem je, da se dve prečki dokaj dobro prekrivata s kraki črke X, tretja pa je prekrivala črki alfa in omega. Na čelni strani so opazne na obroču in črkah X in P tanjše črte. Celotna dolžina kristograma z ušesci vred znaša 28,8 cm.

2. Več delov kristograma, ki se v celoti ujemajo s prvim, omogoča njegovo rekonstrukcijo (sl. 3). Ohranjeni so deli bronaste obroča, eden z ušescem, skoraj v celoti črki alfa in omega ter del notranje prečke. Velikost je bila enaka kot pri prvem kristogramu, torej premer 25,5 cm. Prav tako sta na fragmentu oboda vidni dve luknjici in v eni je ohranjena bronasta zakovica. Tudi štiri kroglaste izbokline za luknjicami so sploščene.

3. Del bronaste verige; ohranjena sta dva člena sodčaste oblike (sl. 4: 1).

4. Del bronaste verige; ohranjen je en člen (sl. 4: 2).

5. Del bronaste verige (sl. 4: 3).

6. Del bronaste verige (sl. 4: 4).

7. Bronast zatič z razširjenim zgornjim delom v obliki osmice, v katerem sta dve luknji (sl. 4: 5).

8. Del bronastega lista, ki je v sredini vbočen (sl. 4: 6).

9. Bronast predmet v obliki deloma izbočene lamele, ki je na obeh koncih zaključena s tremi zaobljenimi zobci (sl. 4: 7). Ohranjena je bronasta zakovica s pravokotnimi delci

podložene pločevine. Na širši strani sta dve luknji; v eni je ohranjena še bronasta zakovica. V bližini obeh lukenj je tudi manjša bronasta izboklina. Okoli nje je videti shematično vrezan obris ribe. Nekoliko pred ožjim delom predmeta so tri vertikalne črte, ki ta del ločijo od celote. Zdi se, da gre za shematično upodobitev delfina z dobro vidnim očesom in od telesa s črtami ločenim repom. Predmet je bil upognjen, zato se je zlomil na najbolj zakrivljenem mestu.

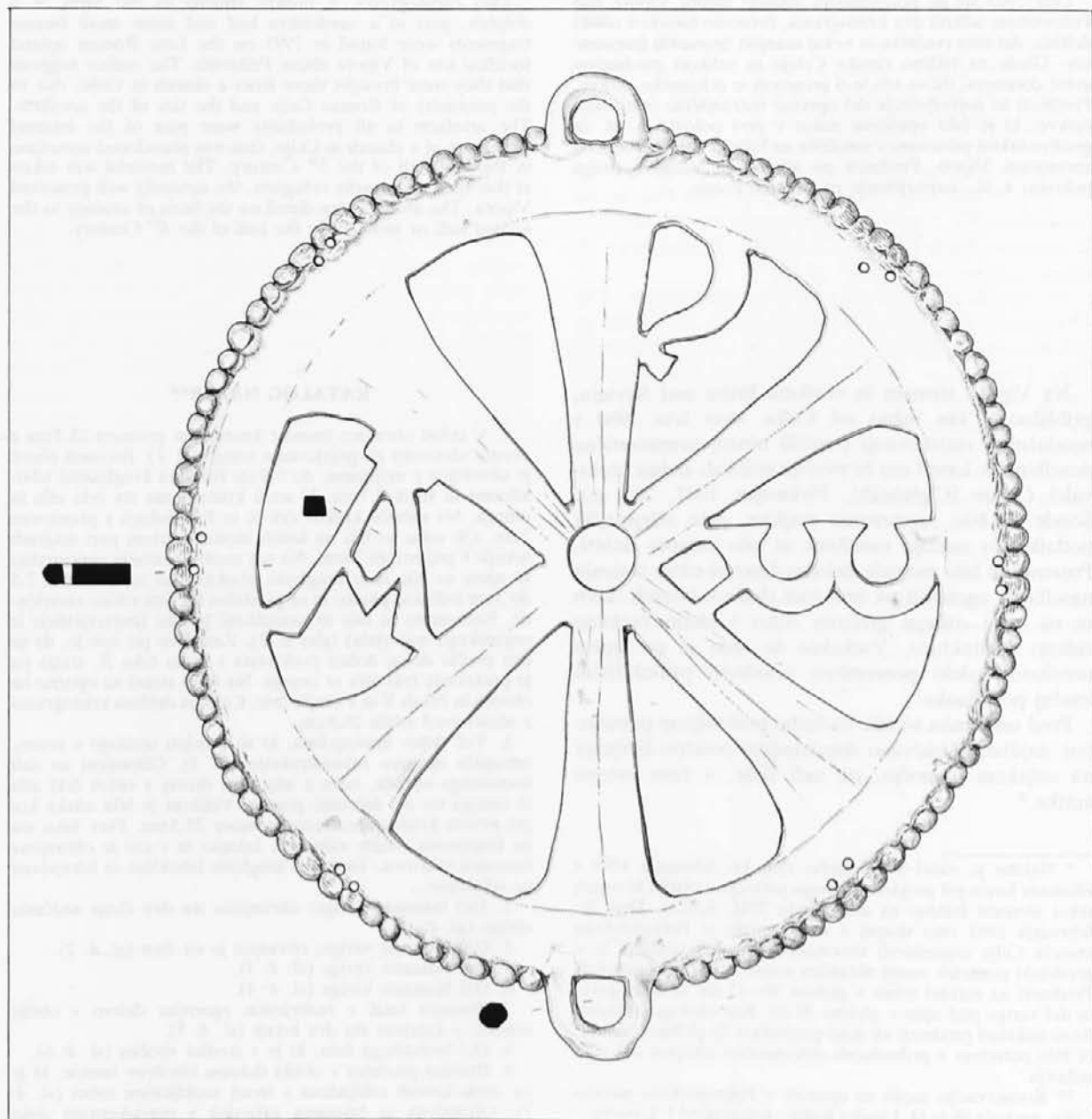
10. Manjši fragment podobnega predmeta kot pri št. 9 (sl. 4: 8). Ohranjen je le del zaključka z zakovico na koncu; na prehodu ožjega v širši del ni opaziti vertikalnih črt.

Kakšna je bila funkcija obeh kristogramov? V nasprotju z obema ptujskima, ki sta nosila svečnike in sta z napisi označena kot votiva, je pri kristogramih z Vipote rekonstrukcija nekoliko težja. Analogije kažejo

naslednjo podobo: v zgornje ušesce je bila vtaknjena veriga, ki je na zgornjem koncu nosila bronasto ploščico, najverjetneje *tabulo ansato* z votivnim napisom, ta pa je bila z naslednjo verigo pričvrščena na strop. V spodnje ušesce je bila vpeta veriga, ki je nosila eno ali več oljenk ali kakšno drugo obliko svetila (prim. pri Nagy 1931, 302). Kulni pomen je najverjetneje imela tudi bronasta lamela, ki kaže obliko stiliziranega delfina. Krščansko simboliko predmeta še poudarja okoli očesa vrezan obris manjše ribe, torej podvojitve simbola. Podobno bi smeli pričakovati tudi na drugi, le fragmentarno ohranjeni lameli. Morda sta bili obe skupaj pričvrščeni na neko osnovo, kjer sta tvorili večjo kompozicijo, morda celo skupaj s kristogramom?

Sl. 1: Vipota nad Pečovnikom. Kristogram št. 1. Bron. M. = 1:2.

Abb. 1: Vipota oberhalb von Pečovnik. Christogramm Nr. 1. Bronze.

Tudi predmet s številko 8 sodi verjetno med liturgične predmete. Spominja na liste cvetne čaše s kristogramom, ki sta bila najdena leta 1858 v Rogoznici pri Ptujju (prim. t. 1: 4,5).

V skupku predmetov, ki so bili, razen dveh kosov, najdeni raztreseni po večji površini (ca 20x10m), smemo videti elemente, ki kažejo na zakop dela cerkvene opreme (z izjemo fragmentov št. 9 in 10, za katera ne moremo z gotovostjo opredeliti njune funkcije, bližina ostalih predmetov in enako kvaliteten bron pa nakazuje sorodnost z njimi). Tako sklepamo, da sodijo obravnavani predmeti skupaj in da predstavljajo del depoja, ki je bil ob neki priložnosti razdejan. Zdi se, da manjka še veliko drobcev, ki bi lahko dopolnili podobo. Glede na evidentno zgodnjekrščansko simboliko bi zato v tej zakladni najdbi lahko videli ostanke cerkvenega premoženja oziroma opremo cerkve.

Natančna časovna opredelitev je onemogočena, ker je večina primerljivih najdb brez zanesljivih kontekstov. Opremo se lahko samo na splošne značilnosti razvoja tega znaka. Kristogrami konstantinskega tipa, kakršnemu pripadata oba primera z Vipote, se začno pojavljati po letu 312, torej po zmagi Konstantina nad Maksencijem pri Milvijskem mostu. Oblikovni motiv doseže razcvet v času bojov z arijanci in po njih, saj izraža izrecno *homousio* očeta s sinom. Poudariti je treba, da se po koncu 4. st. pojavlja ta znak predvsem na nagrobnikih in sarkofagih, skoraj povsem pa preneha njegovo upodabljanje v bronu. V tem materialu ga izpodrine oblika monogramatskega križa, ki se začne uveljavljati že po sredini 4. st. (Engemann 1983, 1944).

Kristograme od sredine 4. st. često spremljata obe grški črki alfa in omega, ki sta v smislu Janezovega Evangelija (1. 8 in 21. 6) interpretirani kot krščanski simbol (Engemann 1983, 1944).

Oblika črk ne zožuje datacije predmeta; poznamo namreč številne podobne primere iz celotnega poznoantičnega obdobja, najzgodnejši pa so znani že iz katakomb. Zelo dobro je datiran srebrni kristogram s Paulinovega sarkofaga v Trierju, ki je podobno oblikovan. Paulin je umrl v Mali Aziji leta 358, v Trier pa je bil prenesen leta 395 (Schmid 1936, 109).

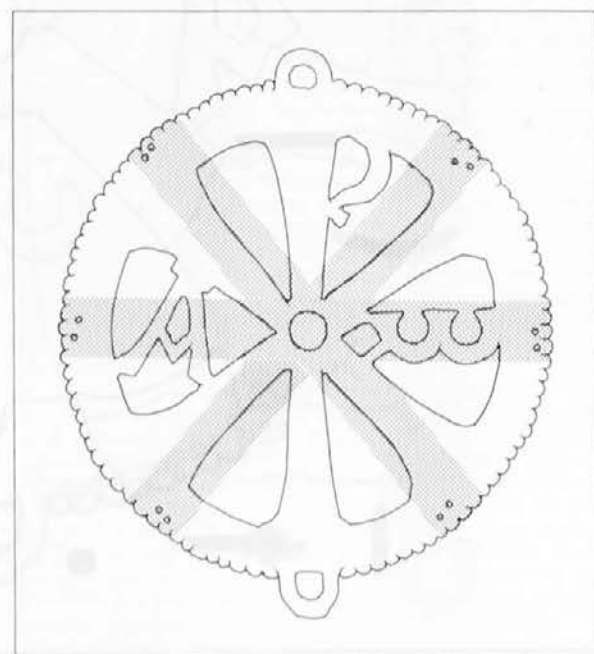
Kristogramoma z Vipote je soroden kristogram iz kraja Bonyhád na Madžarskem (Nagy 1931, 302 s), ki je le nekoliko manjši (pr. 23,3 cm) in je brez apokaliptičnih črk, ima pa ušesci, podobno kot drug podoben, a manjši in slabše izdelan kristogram z neznanega najdišča na Madžarskem (Thomas 1982, 271). L. Nagy, ki je kristogram iz Bonyháda objavil, je spoznal v njem votivni dar, ki je visel v cerkvi. O taki namembnosti domnevajo tudi drugi avtorji (Thomas 1982, 271). A. Alföldi je opozoril, da je bila nad kristogramom obešena bronasta ploščica s posvetilnim napisom, kot je pri kristogramu iz Biertana na Sedmograškem (Alföldi 1942, 255 ss). Domneval je tudi, da so ti predmeti nastali v območju, na katerega so vplivale akvilejske delavnice (ib.). Vsi ti primerki so okvirno datirani v 4. st.

Do odkritja obeh velikih kristogramov na Vipoti so bili v Sloveniji znani štirje predmeti te vrste, ki danes krasijo muzeja zunaj Slovenije (Dunaj in Trst). Najprej (1858) sta bila najdena oba bronasta svečnika s kristolomom iz Rogoznice (t. 1: 4,5) (CIL III 4098; Knabl 1859, 93-95; Kovačič 1924, 390; Schmid 1936, 108 s; Korošec 1980, 59; Knific 1991, 28). Njima se je ob koncu 19. st. pridružil kristogram iz Škočjanskih jam (t. 1: 6), ki naj bi služil kot okrasni okov na leseni skrinji (Degrassi 1929, 172; Petru 1976, 40; Knific 1991, 28). Poleg kristogramov z Vipote je slednji edini v Sloveniji, ki ima črki alfa in omega. Emonski kristogram (t. 1: 3) je bil najden leta 1911 skupaj s tremi oljenkami z enakim znamenjem, zato je Klemenc sklepal, da gre v insuli XII za zgodnjekrščansko dvoransko cerkev (Klemenc 1962, 358). Domneva se po novejših izkopavanjih L. Plesničar, ki je odkrila ostanke velikega baptisterija in portika z mozaiki, ne zdi več smiselna; govoriti bi smeli o kapelici ali manjšem oratoriju (Plesničar-Gec 1983, 29). Emonski kristogram se po velikosti in izoblikovanosti najbolj približuje kristogramoma z Vipote. V sredini ima luknjo, na prečkah pa so vidne močnejše radialne črte, ki jih na rogozniških ne zasledimo. J. Dostal ga je pripisal drugi polovici 4. st. (Dostal 1914, 189). Enako sta datirala rogozniška primerka tudi W. Schmid in J. Klemenc (Schmid 1936, 109; Klemenc 1967, 121).

Okrasitev s kroglastimi izboklinami na robu obroča pri obeh kristogramih z Vipote nekoliko spominja na okras obroča kristograma iz Emone, ki ima na notranji strani ob robu niz majhnih jamic. Te so razporejene tudi po prečkah v notranjosti kristograma. Kot sredno paralelo za kroglaste izbokline bi lahko navedli okraševanje jermenskih zaključkov, ki se pojavi v našem prostoru v drugi polovici 4. st. Med takšnimi izstopa pred nedavnim najdeni jermenski zaključek z Gradišča pri Dunaju, ki je datiran v čas okoli leta 400 (Ciglencečki 1992a, 27, sl. na str. 25). S tem se ujema

Sl. 2: Vipota nad Pečovnikom. Rekonstrukcija dodatne okrasitve kristograma št. 1. M. = 1:4.

Abb. 2: Vipota oberhalb von Pečovnik. Rekonstruktion einer zusätzlichen Verzierung des Christogramms Nr. 1.

datacija srebrnih posod in nekaterih marmornih miznih plošč z ornamentom kroglastih izboklin na robu, ki so tipične za drugo polovico 4. st. (Schlunk 1970, 499 in 501). Med njimi je za nas posebej pomembna tista, ki je sedaj v zbirki Dumbarton Oaks in jo Kitzinger stavi v čas okoli leta 400 (ib.).

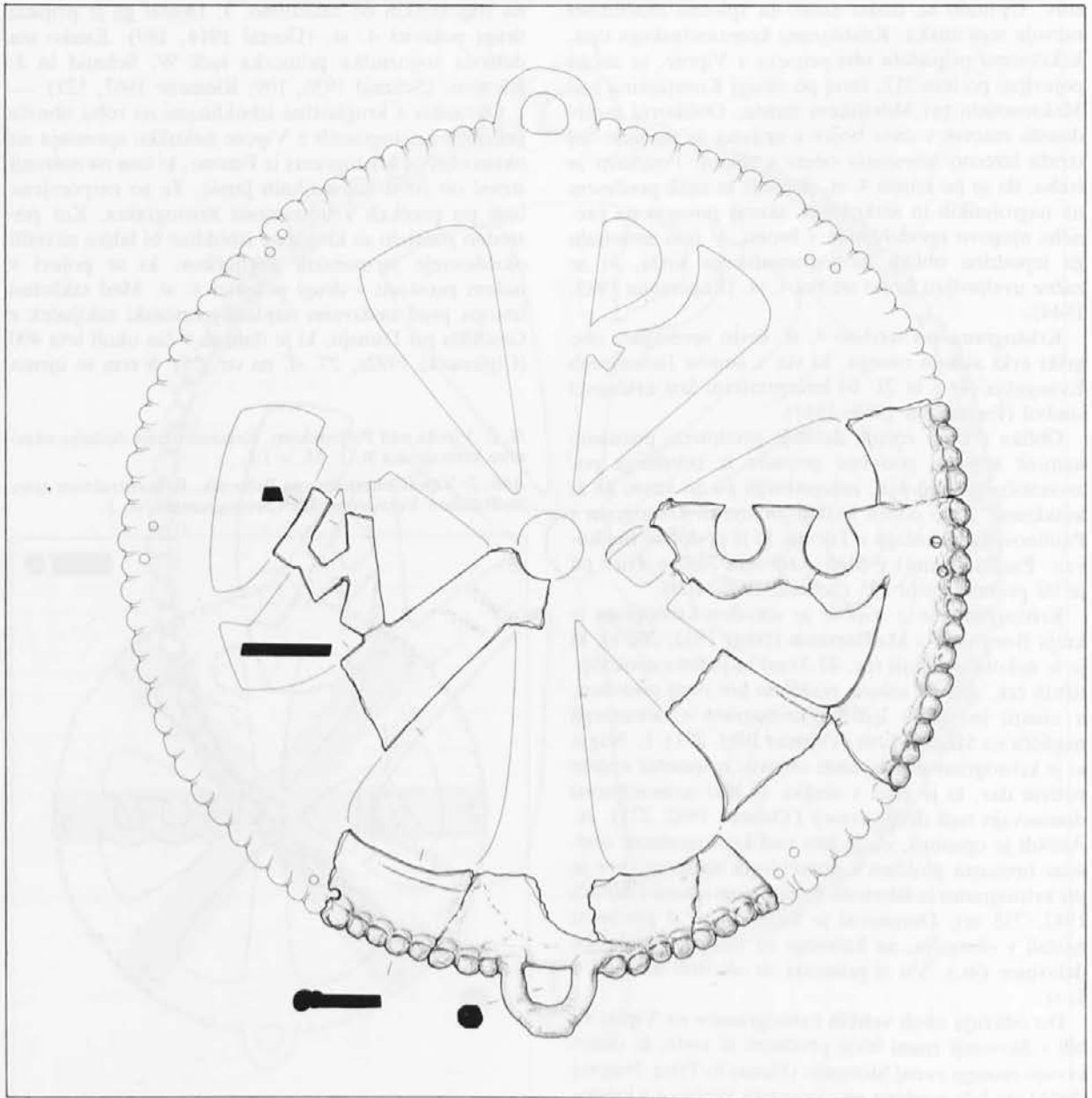
Glede na obravnavane analogije bi smeli oba kristograma z Vipote datirati v drugo polovico 4. st., najverjetneje celo v čas okoli leta 400.

Velikost kristogramov kaže, da so pripadali večji cerkveni zgradbi, ki je v skromni utrdbi ne moremo pričakovati. Morebiti bi na obstoj cerkve na Vipoti kazala edina dosedaj ugotovljena zidana stavba na vrhu hriba, ki pa je orientirana S-J. Tudi ostali v

terenu vidni, deloma izkopani ostanki ne dovoljujejo domneve o obstoju manjše cerkvene stavbe. Zdi se smiselneje povezati predmete z zgodnjekrščansko fazo v bližnji Celeji, kjer so bili dosedaj odkriti sledovi bazilike iz 5. st. v severovzhodnem delu rimskega mesta, leta 1989 pa je bila raziskana krstilnica, ki jo arheološke najdbe in oblika arhitekture uvrščajo na konec 4. in začetek 5. st. (prim. pri Kolšek 1984, 342 s; Vogrin 1991, 19). Datacija kristogramov se s temi podatki odlično sklada. Zanimiva je tudi primerjava z Emono, kjer je bila pri izkopavanju krstilnice ugotovljena podobna situacija: krstilnica in portik sta bila zgrajena nekoliko po letu 408, celoten kompleks pa je propadel kmalu po letu 423 (Plesničar-Gec 1983, 30s).

Sl. 3: Vipota nad Pečovnikom. Fragmentiran kristogram št. 2. Bron. M. = 1:2.

Abb. 3: Vipota oberhalb von Pečovnik. Fragmentiertes Christogramm Nr. 2. Bronze.

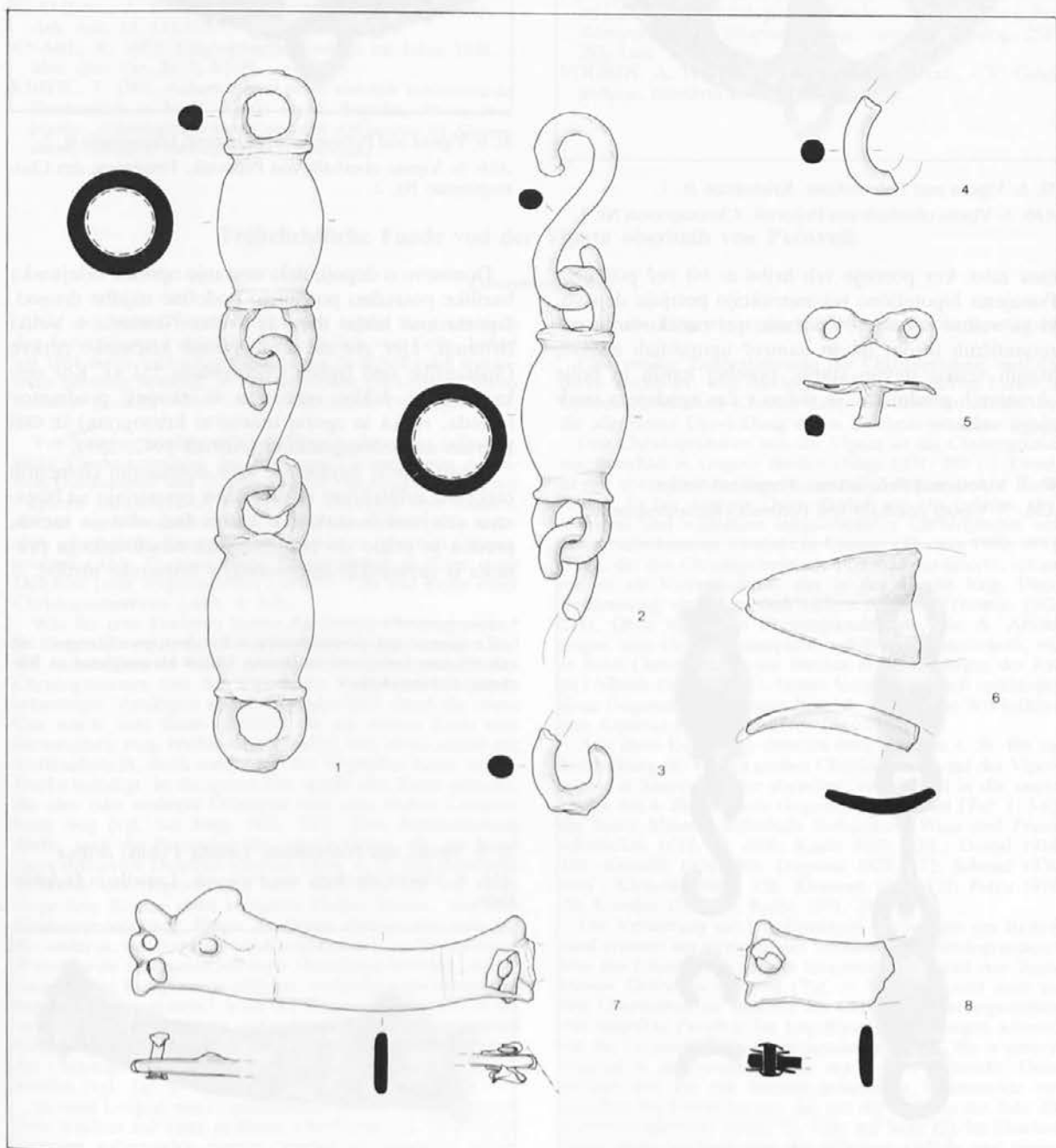

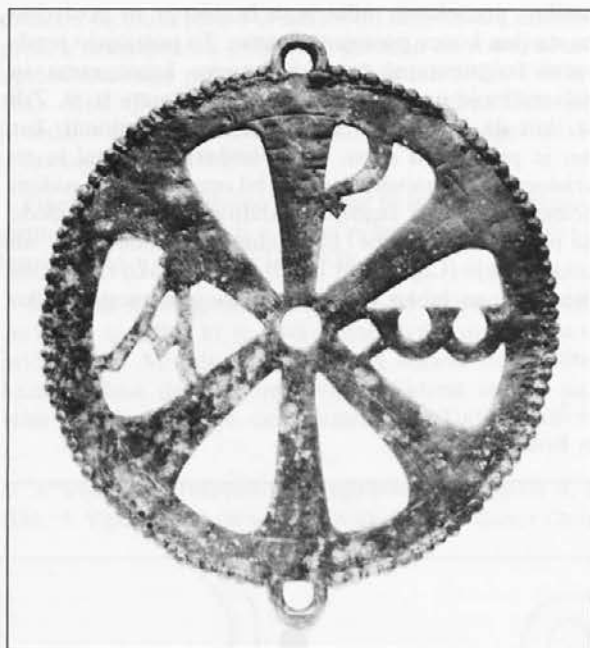
Vsi predmeti časovno sodijo v fazo delovanja prvih cerkva na Slovenskem in so v njih dočakali viharne dogodke prve polovice 5. st. Takrat so skrbni varuhi cerkve pograbili pomembnejšo notranjo opremo in jo prenesli na bližnji hrib Vipoto, ki je bil že po naravi predestiniran za pribežališče, saj ga strmine in navpične pečine delajo nezavzetnega. Ali so bili tu dragoceni predmeti samo skriti ali pa so jih uporabljali v kaki manjši stavbi, ostaja do sistematičnih izkopavanj nerazrešeno. Na različnih mestih – a vendarle na ožje omejenem področju – najdeni predmeti kažejo na

nasilno prenehanje njihovega hranjenja in posredno na nasilen konec postojanke same. To potrjujejo predvsem fragmentarni ostanki drugega kristograma in najverjetneje nasilno zlomljen del predmeta št. 9. Zdi se, kot da je nekdo v besu razmetal in polomil, kar mu je prišlo pod roko. Nepoškodovan je ostal le en kristogram, ki najverjetneje ni bil opažen (?). V našem primeru bi smeli razdejanje datirati posredno, glede na naselbinske najdbe, najzgodnjeje na konec 6. st. ali celo pozneje (Ciglencečki 1992b, 54 ss). Tako razmetani predmeti so lahko obležali na svojem mestu toliko

Sl. 4: Vipota nad Pečovnikom. Različne najdbe. Vse bron. M. = 1:2.

Abb. 4: Vipota oberhalb von Pečovnik. Verschiedene Funde. Alles Bronze.

Sl. 5: Vipota nad Pečovnikom. Kristogram št. 1.

Abb. 5: Vipota oberhalb von Pečovnik. Christogramm Nr. 1.

časa zato, ker pozneje vrh hriba ni bil več poseljen. Ponujeno hipotetično rekonstrukcijo potrjuje dejstvo, ki ga vedno pogosteje opažamo pri raziskovanju poznoantičnih utrd, da so namreč uporabljali ali vsaj hranili veliko število starih, posebej lepših in bolj ohranjenih predmetov še dolgo v čas zgodnjega srednjega veka.

Sl. 7: Vipota nad Pečovnikom. Fragmenti verige.

Abb. 7: Vipota oberhalb von Pečovnik. Kettenfragmente.

Sl. 6: Vipota nad Pečovnikom. Fragmenti kristograma št. 2.

Abb. 6: Vipota oberhalb von Pečovnik. Fragmente des Christogramms Nr. 2.

Domnevo o depozu dela notranje opreme celejanske bazilike posredno potrjujejo podobne najdbe drugod. Izpostavimo lahko depo iz Water Newtona v Veliki Britaniji, kjer gre za skrito posest krščanske cerkve (Spätantike und frühes Christentum 551 s). Kot cerkveni depo lahko omenimo še skupek predmetov (skleda, ročka in zgoraj omenjeni kristogram) iz vasi Biertan na Sedmograškem (Alföldi 1942, 255).

Predstavljene najdbe ob vseh dosedanjih elementih cerkvene arhitekture in mozaikov opozarjajo na bogastvo celejanskih cerkva v zadnji fazi obstoja mesta, preden je prišlo do pomembnega naselbinskega premika iz ravninskih aglomeracij v hribovske utrdbe.

Za pomoč pri posredovanju težje dostopne literature se zahvaljujem kolegoma iz Bonna Ulriki Meininghaus in Michaelu Schmanderju.

Sl. 8: Vipota nad Pečovnikom. Lamela v obliki delfina.

Abb. 8: Vipota oberhalb von Pečovnik. Lamelle in Delphinform.

- ALFÖLDI, A. 1942, Eine lateinische christliche Inschrift aus Siebenbürgen. – *Arch. ért.* 3, 255–258.
- CIGLENEČKI, S. in D. PIRKMAJER 1987, Zatočišče poslednjih Celejanov na Vipoti. – *Arh. vest.* 38, 217–236.
- CIGLENEČKI, S. 1992a, *Pólis Norikón. Poznoantične višinske utrbe med Celjem in Brežicami*. – Podsrda.
- CIGLENEČKI, S. 1992b, Tracce di un insediamento tardo (VI-IX sec.) nei siti della tarda antichità in Slovenia. – V: *Il territorio tra tardoantico e altomedioevo. Metodi di indagine e risultati*, Biblioteca di Archeologia Medievale, 53–59, Firenze.
- DEGRASSI, A. 1929, Le grotte carsiche nell'età romana. – *Le grotte d'Italia* 3, 161–182.
- DOSTAL, J. 1914, Ein Bronzemonogramm Christi aus Emona. – *Römische Quartalschrift* 28, 187–194.
- ENGMANN, J. 1983, Christusmonogramm. – V: *Lexikon des Mittelalters* 2.
- KLEMENC, J. 1962, Krščanstvo v Emoni. – *Nova pot* 14, 349–360.
- KLEMENC, J. 1967, Starokrščanska svetišča v Sloveniji. – *Arh. vest.* 18, 111–135.
- KNABL, R. 1859, Epigraphische Excursus im Jahre 1858. – *Mitt. hist. Ver. St.* 9, 93–95.
- KNIFIC, T. 1991, Arheologija o prvih stoletjih krščanstva na Slovenskem. – V: T. Knific in M. Sagadin, *Pismo brez pisave. Arheologija o prvih stoletjih krščanstva na Slovenskem*, razstavni katalog, 11–32, Ljubljana.
- KOLŠEK, V. 1984, Nekaj podatkov o zgodnjem krščanstvu v Celeji. – *Arh. vest.* 35, 342–345.
- KOROŠEC, P. 1980, Starokrščanska svečnika iz Rogoznice v Ptujju. – *Arh. vest.* 31, 55–61.
- KOVAČIČ, F. 1924, Petovij in Celeja v starokrščanski dobi. – V: *Strena Buliciana*, 387–395, Zagreb, Split.
- NAGY, L. 1931, Christlich-römische Denkmäler aus Ungarn. – *Arch. ért.* 45, 29–42, 299–303.
- PETRU, P. 1976, *Zaton antike*, razstavni katalog. – Ljubljana.
- PLESNIČAR-GEC, L. 1983, *Starokrščanski center v Emoni*. – Kat. in monogr. 21, 9–32.
- SCHLUNK, H. 1970, Die frühchristlichen Denkmäler aus dem Nord-Westen der Iberischen Halbinsel. – V: *Legio VII Gemina*, 475–509, Leon.
- SCHMID, W. 1936, Ptujске krščanske starosvetnosti. – *Čas. zgod. narod.* 31, 97–115.
- SPĀTANTIKE UND FRÜHES CHRISTENTUM 1984. – Razstavni katalog, Frankfurt am Main.
- THOMAS, E. B. 1982, Das frühe Christentum in Pannonien im Lichte der archäologischen Funde. – V: *Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung*, razstavni katalog, 255–293, Linz.
- VOGRIN, A. 1991, Arheološko najdišče Kreuh. – V: *Celeia antiqua*, razstavni katalog, 17–20, Celje.

Frühchristliche Funde von der Vipota oberhalb von Pečovnik

Zusammenfassung

Auf der Vipota, einem steilen und hohen Berg oberhalb des Savinjaflusses, ungefähr 3 km südlich von Celje, haben wir 1984 durch Versuchsgrabungen das Bestehen einer spätantiken Siedlung bestätigt, in der die letzten Einwohner Celeias Zuflucht gesucht haben sollen (Ciglencski, Pirkmajer 1987, 217 ff.).

Vor kurzem wurden auf dem Berg bedeutsame frühchristliche Funde erworben: ein bronzenes Christogramm mit einem Durchmesser von 25,5 cm und mit - im Negativ sichtbaren - Spuren wahrscheinlich organischer Überzüge oder Bänder, die auf der Vorderseite das Christogramm (Abb. 1, 2) zusätzlich schmückten; Fragmente eines anderen, gleichen Christogramms (Abb. 3); zwei kleine Bronzeplatten in Form eines Delphins (eine fragmentierte) (Abb. 4: 7, 8) und Reste einer Christogrammkette (Abb. 4: 1-4).

Was für eine Funktion hatten die beiden Christogramme? Im Gegensatz zu den zwei aus Ptuj, die Leuchter trugen und mit Aufschriften als Votive gekennzeichnet waren, ist bei den Christogrammen von der Vipota die Rekonstruktion etwas schwieriger. Analogien zeigen folgendes Bild: durch die obere Öse wurde eine Kette gesteckt, die am oberen Ende eine Bronzeplatte trug, höchstwahrscheinlich eine *tabula ansata* mit Votivaufschrift, diese wurde mit der folgenden Kette an der Decke befestigt. In die untere Öse wurde eine Kette gesteckt, die eine oder mehrere Öllampen oder eine andere Lampenform trug (vgl. bei Nagy 1931, 302). Eine Kultbedeutung dürfte auch die Bronzelamelle gehabt haben, die die Form eines stilisierten Delphins aufweist (Abb. 4: 7). Die christliche Symbolik des Gegenstandes hebt noch eine um das Auge eingeritzte Kontur eines kleineren Fisches hervor, also eine Symbolverdopplung. Etwas Ähnliches dürften wir auch auf der anderen, nur fragmentarisch erhaltenen Lamelle erwarten. Waren beide zusammen auf einer Grundlage befestigt, wo sie eine größere Komposition bildeten, vielleicht sogar zusammen mit dem Christogramm? Auch der Gegenstand mit der Nummer 8 (Abb. 4: 6) gehört wahrscheinlich zu den liturgischen Gegenständen. Er erinnert an die Blätter der Blütenkelche der Christogramme, die 1858 in Rogoznica bei Ptuj gefunden wurden (vgl. Taf. 1: 4, 5).

In einer Gruppe von Gegenständen, die mit Ausnahme von zwei Stücken auf einer größeren Oberfläche (ca. 20 x 10 m) zerstreut aufgefunden wurden, dürfen wir Elemente sehen,

die auf die Eingrabung eines Teils einer Kirchenausstattung deuten.

Eine genaue Zeitbestimmung der Christogramme wird dadurch erschwert, weil die Mehrzahl vergleichbarer Funde in keinem verlässlichen Kontext steht. Wir können uns nur auf die allgemeine Entwicklung dieses Zeichens stützen.

Den Christogrammen von der Vipota ist das Christogramm aus Bonyhád in Ungarn ähnlich (Nagy 1931, 302 f.). Dieses ist nur etwas kleiner (Durchmesser 23,3 cm) und ohne Buchstaben. Es hat dagegen Ösen, ähnlich wie ein anderes, aber kleineres und schlechter ausgearbeitetes Christogramm von einem unbekanntem Fundort in Ungarn (Thomas 1982, 271). Nagy, der das Christogramm aus Bonyhád publizierte, erkannte es als Votivgeschenk, das in der Kirche hing. Diese Bestimmung vermuten auch andere Autoren (Thomas 1982, 271). Oben über dem Christogramm hing, wie A. Alföldi zeigte, eine kleine Bronzeplatte mit Widmungsaufschrift, wie es beim Christogramm aus Biertan in Siebenbürgen der Fall ist (Alföldi 1942, 255 ff.). Seiner Vermutung nach entstanden diese Gegenstände in einem Bereich, auf den die Werkstätten von Aquileia Einfluß ausübten (ib., 256 f.).

Alle diese Exemplare datieren etwa aus dem 4. Jh. Bis zur Entdeckung der beiden großen Christogramme auf der Vipota waren in Slowenien vier derartige, vorwiegend in die zweite Hälfte des 4. Jh.s datierte Gegenstände bekannt (Taf. 1: 3-6), die heute Museen außerhalb Sloweniens (Wien und Triest) schmücken (CIL III 4098; Knabl 1859, 93ff.; Dostal 1914, 189; Kovačič 1924, 390; Degrassi 1929, 172; Schmid 1936, 108f.; Klemenc 1962, 358; Klemenc 1967, 121; Petru 1976, 40; Korošec 1980, 59; Knific 1991, 28).

Die Verzierung mit kugelförmigen Wölbungen am Reiferrand erinnert ein wenig an den Schmuck des Christogrammeisens aus Emona, der auf der Innenseite am Rand eine Reihe kleiner Grübchen aufweist (Taf. 1: 3). Diese sind auch auf den Querleisten im Inneren des Christogramms angeordnet. Als indirekte Parallele für kugelförmige Wölbungen könnten wir die Verzierung von Riemenenden anführen, die in unserer Gegend in der zweiten Hälfte des 4. Jh.s auftaucht. Unter solchen tritt ein vor kurzem gefundenes Riemenende von Gradišče bei Dunaj hervor, das aus der Zeit um das Jahr 400 stammt (Ciglencski 1992a, 27, Abb. auf Seite 25). Im Einklang damit steht die Datierung der silbernen Gefäße und einiger

Marmortischplatten mit dem Ornament kugelförmiger Wölbungen am Rand, die für die zweite Hälfte des 4. Jh.s typisch sind (Schlunk 1970, 499 und 501). Darunter ist für uns besonders diejenige von Bedeutung, die jetzt zur Sammlung Dumbarton Oaks gehört und die Kitzinger in die Zeit um das Jahr 400 datiert (ib.). Im Hinblick auf die behandelten Analogien dürften wir beide Christogramme von der Vipota in die zweite Hälfte des 4. Jh.s datieren, höchstwahrscheinlich sogar in die Zeit um das Jahr 400.

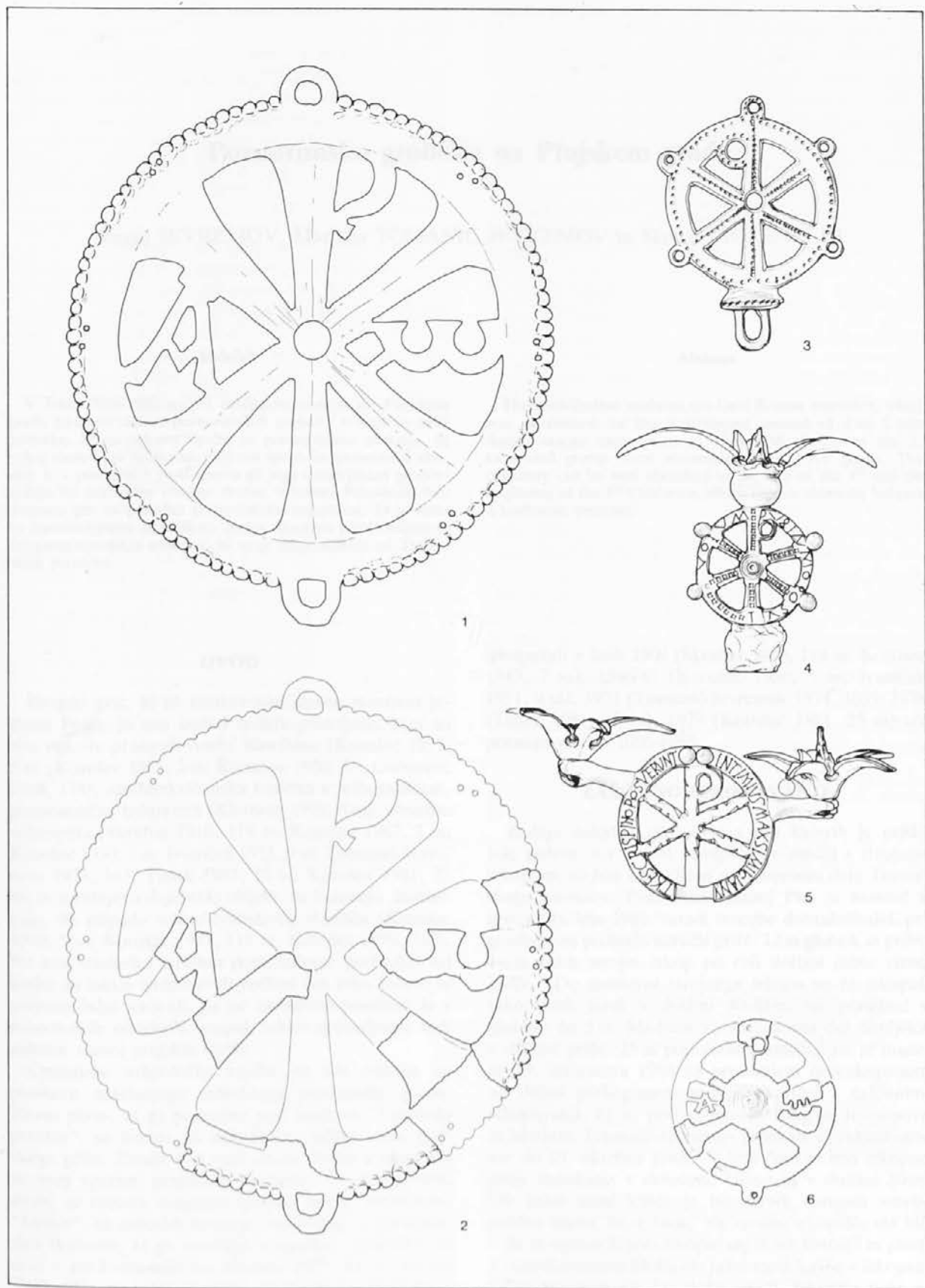
Die Größe der Christogramme deutet darauf hin, daß sie zu einem größeren Kirchengebäude gehörten, das wir in der bescheidenen Befestigung nicht erwarten können. Deshalb scheint es sinnvoll, die Gegenstände mit der frühchristlichen Phase des nahegelegenen Celeia zu verknüpfen, wo bis jetzt Spuren einer Basilika aus dem 5. Jh. entdeckt wurden; im nordöstlichen Teil der römischen Stadt hat man 1989 ein Baptisterium erforscht, das aufgrund der archäologischen Funde und der Architekturform ins Ende des 4. und in den Anfang des 5. Jh.s datiert wird (Kolšek 1984, 342 f.; Vogrin 1991, 19). Die Datierung der Christogramme stimmt mit diesen Angaben sehr gut überein. Interessant ist auch ein Vergleich mit Emona, wo bei der Ausgrabung eines Baptisteriums eine ähnliche Situation festgestellt wurde: das Baptisterium und der Portikus wurden etwa nach dem Jahr 408 errichtet und der gesamte Komplex war bald nach dem Jahr 423 zerfallen (Plesničar-Gec 1983, 303).

So gehören diese Gegenstände zeitlich in die Benutzungsphase der ersten Kirchen in Slowenien und erwarteten die stürmischen Ereignisse irgendwann in der ersten Hälfte des 5. Jh.s. Damals ergriffen die sorgsam Hüter der Kirche die bedeutsamere Innenausstattung und brachten sie auf den Berg Vipota, der schon seiner Natur nach zur Zufluchtsstätte prädestiniert war, denn die Steilhänge und -wände machen ihn

schwer zugänglich. Ob man hier die wertvollen Gegenstände nur versteckt oder auch in einem kleineren Gebäude benutzt hat, bleibt bis zu den systematischen Ausgrabungen offen. Die an verschiedenen Stellen - aber doch in einem enger begrenzten Bereich - gefundenen Gegenstände deuten auf einen gewaltsamen Abschluß ihrer Aufbewahrung und indirekt auf ein gewaltsames Ende des Zufluchtsortes selbst. Diese Vermutung untermauern vor allem die fragmentierten Reste des zweiten Christogramms und der - höchstwahrscheinlich mit Gewalt - zerbrochene Teil des Gegenstandes Nr. 6. Es scheint, als habe jemand in einem Wutanfall alles, was ihm in die Hände kam, umhergeschmissen und zerstört. Unbeschädigt blieb nur ein Christogramm, das aller Wahrscheinlichkeit nach nicht bemerkt wurde (?). In unserem Fall dürften wir dieses Ereignis indirekt im Hinblick auf die Siedlungsfunde frühestens ins Ende des 6. Jh.s oder sogar später datieren (Ciglenc̃eki 1992b, 54 ff.). Die so verstreuten Gegenstände konnten an ihrem Platz deshalb so lange liegenbleiben, weil der Berggipfel später nicht mehr besiedelt war. Eine solche hypothetische Rekonstruktion bestätigt folgende Tatsache, die wir immer häufiger bei der Erforschung spätantiker Befestigungen beobachten: daß man nämlich eine große Anzahl alter, besonders schönerer und besser erhaltener Gegenstände noch lange im frühen Mittelalter benutzte oder wenigstens aufbewahrte.

Die Vermutung eines Depots eines Teiles der Innenausstattung der Basilika Celeias bestätigen ähnliche Funde anderswo. Wir können den Hortfund aus Water Newton in Großbritannien hervorheben, wo es sich um einen verborgenen Besitz der christlichen Kirche handelt (Spätantike und frühes Christentum 551 f.). Als Kirchendepot können wir auch eine Gruppe von Gegenständen (Schüssel, Kanne und das oben erwähnte Christogramm) aus dem Dorf Biertan in Siebenbürgen (Alföldi 1942, 255) anführen.

Dr. Slavko Ciglenc̃eki
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gospodka 13
SI-61000 Ljubljana

T. 1: Vipota nad Pečovnikom (1,2), Ljubljana (3), Rogoznica pri Ptuju (4,5), Škočjanske jame (6). Vse bron. M. = 1:3.
 Taf. 1: Vipota oberhalb von Pečovnik (1,2), Ljubljana (3), Rogoznica bei Ptuj (4,5), Škočjan-Grotten (6). Alles Bronze.